

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-18>

УДК 159.923-053.4:316.46

Безсонова О.К.

ДНЗ № 67 «Сонячний» м. Краматорськ

КОМПОНЕНТНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДОШКІЛЬНИКІВ

Анотація. В статті наведені результати теоретичного дослідження проблеми компонентно-структурного аналізу лідерського потенціалу стосовно дітей дошкільного віку, зокрема проаналізовані підходи науковців до розуміння сутності поняття «лідерський потенціал дошкільника» та його структурних складових. При проведенні структурно-компонентного аналізу поняття «лідерський потенціал дошкільника» виділено притаманні лідеру особистісні характеристики (якості особистості та емоційно-ціннісне ставлення), його роль у визначенні мети і спрямованості дій групи (вміння налагоджувати міжособистісну взаємодію та комунікацію, адаптивна поведінка); функціональні особливості взаємодії лідера з членами групи в реальних ситуаціях (вмотивованість, креативність та рефлексія). Виявили основні структурні компоненти поняття: особистісний, соціальний, креативно-поведінковий.

Ключові слова: лідерський потенціал, якості особистості, компонентно-структурний аналіз, міжособистісна взаємодія, вмотивованість діяльності.

Bessonova Olga

DOE № 67 "Sunny"

COMPONENT-STRUCTURAL ANALYSIS OF LEADERSHIP POTENTIAL OF PRESCHOOLERS

Summary. The article presents the results of a theoretical study of the problem of component-structural analysis of leadership potential in relation to preschool children, in particular, analyzed the approaches of scientists to understanding the concept of «leadership potential of preschoolers» and its structural components. We support the opinion of scientists in understanding this phenomenon as a set of psychological qualities that would meet the needs of the group and are most useful for solving the problem situation in which this group found itself. During the structural-component analysis of the concept of «leadership potential of the preschooler» the personal characteristics inherent in the leader (intellectual, volitional, general, ideological, value, organizational) and emotional-value attitude (ideals, values), his role in determining the purpose and orientation of group actions (ability to establish interpersonal interaction and communication, ability to adapt behavior), functional features of the leader's interaction with group members in real situations (motivation, creativity and reflection) and universal (experience, skills, leadership styles, motives, introspection, reflection) components. The individual component is transformed into a personal component, and the universal component – into social and creative-activity components. Based on the generalization of approaches to the components of leadership potential of the individual, in order to further substantiate the criterion apparatus we have developed a structure of leadership potential of the individual, according to which it contains three interrelated components: activities (indicators: personal leadership qualities, emotional and value attitude); the social component is explained by the desire to use leadership potential for the benefit of the group (indicators: communication, partnership, adaptive behavior); creative-activity component is considered as a technological block of leadership potential and is a manifestation of readiness for its practical use in specific situations of interaction (motivation to succeed, creative approach, ability to reflect).

Keywords: leadership potential, personality qualities, component-structural analysis, interpersonal interaction, motivation of activity.

Постановка проблеми. Розвиток соціальної активності, лідерської цілеспрямованості необхідно починати вже в дошкільному дитинстві. Саме в цей період закладається основа майбутньої особистості, розвиваються різноманітне ставлення до людей, різних видів діяльності, самого себе. Для здійснення такої націленої роботи педагоги дошкільних закладів повинні мати чітку уяву щодо компонентної структури лідерського потенціалу дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз науково-теоретичних джерел дає змогу констатувати, що у психолого-педагогічній науці створена значна теоретико-концептуальна база, сформовані провідні положення і підходи

до вивчення проблеми виховання лідерів. Значна кількість науковців (А. Деркач, В. Зазикін, А. Іващенко) у своїх дослідженнях наголошують на важливості і залежності у формуванні лідерського потенціалу від психофізіологічних особливостей особистості людини (здібностей, позитивних спадкових чинників) та його особистісних якостей (інтелектуальних, психологічних, вольових), які сприяють прогресивному особистісному розвитку [4, с. 226; 8].

Особливу увагу науковці приділили дослідженню лідерських якостей особистості, як найважливішої, на їх думку, складової лідерського потенціалу особистості. За їх визначенням, лідерські якості можна поділити на такі групи:

1) загальні якості – практичне мислення, комунікабельність, колективізм, організаторські здібності, працелюбність, сила волі, здоровий спосіб життя, стійкість у стресових ситуаціях (Р. Сопівник, З. Гапонюк, Р. Серьожникова, Н. Семченко, О. Ходаєва, О. Тід); 2) власне лідерські якості – харизматичність, креативність, сміливість, прояв ініціативи, емпатія, моральність (Р. В. Сопівник, З. Гапонюк, Р. Серьожникова, Н. Семченко, О. Ходаєва); 3) специфічні якості – характерні для певної галузі (Р. Сопівник, Д. Големан, W. Bennis); 4) соціально-психологічні якості – уміння встановлювати міжособистісні контакти, створення позитивної атмосфери, індивідуальний підхід, вимогливість, схильність до аналізу та самоаналізу, людяність (З. Гапонюк, Р. Серьожникова, Н. Семченко, Дж. Канджемі, К. Ковальські, W. Bennis); 5) соціально-комунікативні якості – уміння спілкуватися, відстоювати власні інтереси й інтереси всього колективу, доброзичливість, такт, чесність і порядність, відповідальність, гарна постановка голосу тощо (З. Гапонюк, Р. Серьожникова, О. Тід); 6) мотиваційні якості – впевненість у собі, потреба самоствердження та самореалізації, спрямованість на досягненні мети (Р. Серьожникова, W. Bennis); 7) інтелектуальні якості – аналітичне мислення (Д. Големан) [1; 9; 14; 16; 17; 18; 19; 20; 21].

В той же час, як зазначає О. Євтіхов, дослідникам не вдалося виділити абсолютних рис, завдяки яким людина стає лідером. Успішність становлення індивіда як лідера залежить від його здатності проявити потрібні якості, і перш за все, вміння й навички, у відповідних ситуаціях [6].

Відомий дослідник Де Врис [3] виділив подвійну природу поняття: *стан* та *процес*. У значенні стану лідерство складається з набору характеристик (моделей поведінки та особистісних якостей), які підвищують ефективність досягнення цілей людиною.

Діяльнішу природу лідерського потенціалу доводять В. Лугова та О. Єрмоленко. На їх думку лідерський потенціал є здатністю особистості фактично до чіткого формулювання бажаних результатів, розуміння перспективи, встановлення відносин співробітництва, освоєння нових форм навчання [12].

У сучасних дослідженнях науковці не тільки наголошують на визначальній ролі особистості лідера, а й на важливості впливу лідера на групу та групи та лідера у спільній партнерській діяльності. М. Рожков трактує лідерський потенціал як сукупність задатків і здібностей особистості, що виявляються в ситуаціях взаємодії в групі і дозволяють індивіду самореалізуватися як лідеру [15, с. 149]; на думку Т. Медведєвої, лідер дозволяє собі висловлювати ціннісну доміную групуового життя, захоплювати до спільної мети, мотивувати і виступати носієм концепту «впливу і наслідування» [13, с. 9]; І. Дригіна [5, с. 9] та М. Горшков [2, с. 59] наголошують на провідному впливі лідера на членів групи при спільному вирішенні завдань у різних галузях життєдіяльності і задає позитивну спрямованість процесу її становлення.

Полярної думки дотримуються Г. Латфуллін [10, с. 48] та А. Зоріна [7] пов'язуючи лідерський потенціал не з однією особистістю, а з цілою гру-

пою, «оскільки кожен її член здатний впливати на інших співробітників», він одночасно дається від народження і отримується в процесі спільної діяльності, а реалізація його значною мірою залежить від ситуації.

Одним з критеріїв ретельного відбору на отримання «Стипендії Маршала» є лідерський потенціал кандидатів, складовими якого визначено: можливість досягнення результатів (вміння формулювати мету, надихати інших, проявляти ініціативу); міцність мети (прояв переконливості, рішучості у досягненні мети); творчість (вирішення проблеми творчим та інноваційним способом); самосвідомість (бажання робити внесок у розвиток суспільства) [22, с. 12].

Щодо виокремлення структурних компонентів лідерської компетентності, слід враховувати позицію В. Локшина, який виокремлює три визначальні компоненти, що характеризують лідера: *загальні особистісні якості лідера*, які формують його систему цінностей, ставлення до людей і навколишнього світу; *поведінка лідера*, що передбачає взаємне розуміння, сприйняття, оцінки тощо; *ситуація*, у якій доводиться діяти лідеру, що визначає успішність його діяльності [11].

Виділення невирішених проблем. Попередній розгляд проблеми визначення компонентної структури поняття «лідерський потенціал дошкільника» показав, що науковці визначали структуру та змістовні складові лідерського потенціалу управлінців, керівників, студентського активу, менеджерів, а складові лідерського потенціалу дошкільників, нажаль, не визначені.

Мета статті. Метою дослідження було визначено розкриття нового інноваційного погляду на удосконалену компонентну структуру поняття «лідерський потенціал дошкільника» як одного з перспективних напрямків модернізації дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час дослідження було визначено, що структурними компонентами поняття «лідерський потенціал дошкільника», який ми тлумачимо як сукупність соціально-психологічних характеристик особистості (потреб, можливостей, засобів, ціннісного ставлення), які забезпечують ефективний вплив на послідовників для досягнення спільних цілей на етапі дошкільного дитинства, є дві складові частини.

Рівень лідерського потенціалу визначається ступенем розвитку його індивідуальної (здібності, особистісні риси, цінності, потреби, якості) та універсальної (досвід, навички, стилі лідерства, мотиви, самоаналіз, рефлексія) складових. Індивідуальна складова трансформується у *особистісний* компонент, а універсальна складова – у *соціальний та креативно-діяльнісний* компоненти.

На основі узагальнення підходів до компонентів лідерського потенціалу особистості, з метою подальшого обґрунтування критеріального апарату нами було розроблено структуру лідерського потенціалу особистості, згідно з якою він містить три взаємопов'язані компоненти (рис. 1):

– особистісний компонент характеризується розумінням особистістю наявності лідерського потенціалу та можливостей його застосування у спільній груповій діяльності;

Таблиця 1

Компонентна структура лідерського потенціалу дошкільника

№	Компоненти	Складники	Показники
1.	Особистісний компонент	1. Особистісні лідерські якості	<i>Інтелектуальні</i> (аналітичність, практичність мислення, спостережливість, критичність, далекоглядність, допитливість, гнучкість розуму, варіативність мислення, незалежність і самостійність думки, ерудованість, здатність до аналізу і синтезу)
			<i>світоглядні</i> (активна життєва позиція, гармонійність, гуманність, відданість своїм ідеалам і принципам)
			<i>Ціннісні</i> (людяність, принциповість, чесність, правдивість, об'єктивність, толерантність, доброзичливість, тактовність, милосердя)
			<i>Загальні</i> (працездатність, активність, ініціативність, наполегливість, самовладання, самостійність, впевненість, ентузіазм)
			<i>Вольові</i> (організованість, наполегливість, впевненість, енергійність, вимогливість, сміливість, мужність, витримка, стійкість, обов'язковість)
			<i>Організаторські</i> (відповідальність, невтомність, дисциплінованість, акуратність, планомірність, точність, упорядкованість, цілеспрямованість, регулярність)
		2. Емоційно-ціннісне ставлення	Утримання від імпульсивних суджень і нерозважливих учинків
			Розуміння й вираження емоцій, управління власними емоціями та емоціями інших людей
			Дотримання та повага до правил, норм, традицій групи
			Узгодження власних цінностей і потреб з цінностями і потребами групи
2.	Соціальний компонент	1. Здатність до налагодження комунікації	Уміння ясно і чітко висловлювати думки, доносити їх до послідовників, настирливість і вміння переконувати у власній правоті
			Правильність артикуляції, гарна постановка голосу
			Володіння змістовною інформацією та вміння оперувати нею, здатність відстояти цю точку зору логічними доводами; проявляти підвищену увагу до аргументів опонента і їх логічно їх осмислювати
			Уміння уважно слухати інших людей і прислухатися до їхніх порад
			Риторичні здібності, розвинене почуття гумору
			2. Здатність до партнерської взаємодії та досягнення взаєморозуміння
		Повага і довіра до всіх учасників взаємодії	
		Здатність впливати на групу, отримання права приймати відповідальні групові рішення, уміння реалізувати, делегувати повноваження й відповідальність	
		Уміння ініціювати та встановлювати міжособистісні контакти, прагнення до співробітництва	
		Здатність планувати та контролювати діяльність групи, розподіляти обов'язки, конструювати відносини у групі	
		Здатність організувати колектив на вирішення поставленого завдання	
		3. Адаптивна поведінка	Вміння контролювати власну поведінку в екстремальних ситуаціях, емоційна стійкість
Терпимість до невизначеності і протидії			
Вміння знаходити компроміси і шляхи вирішення конфліктних ситуацій			
Уміння відступати та переорієнтуватися, генерувати варіанти дій у ситуаціях виклику та невизначеності			
3.	Креативно-діяльнісний компонент	1. Мотивація до досягнення успіху	Орієнтованість на досягнення поставлених цілей, надихання інших на їх досягнення
			Здатність інтенсивно працювати заради самого досягнення
			Реалістичність і практичність в постановці цілей, планування та прогнозування позитивних результатів, визначення засобів для їх досягнення
		2. Відчуття новизни та креативний підхід до діяльності	Здатність породжувати незвичні й нестандартні ідеї, відхилятися в мисленні від традиційних схем, швидко знаходити нестандартні способи вирішення проблемних ситуацій
			Допитливість та схильність до експериментування та комбінування
			Помилятися, встановлювати раціональні способи усунення цих помилок і невідповідностей
			Уміння долати перепони й виправдано ризикувати
		3. Здатність до рефлексії	Самокритичність у аналізі помилок, спрямованість на їх виправлення
			Здатність аналізувати власні дії та дії партнерів, приймати оцінку інших та співвідносячи її з самооцінкою шукати шляхи розвитку
			Уміння порівнювати результати власної творчої діяльності з еталоном за самостійно визначеними або запропонованими критеріями з метою їх корекції та вдосконалення

Джерело: розроблено автором

Рис. 1. Компонентна структура лідерського потенціалу дошкільника

Джерело: розроблено автором

– соціальний компонент пояснюється прагненням використовувати лідерський потенціал на користь групи;

– креативно-діяльнісний компонент розглядається як технологічний блок лідерського потенціалу та є виявом готовності до його практичного використання у конкретних ситуаціях взаємодії.

Схарактеризуємо кожен з компонентів детальніше. Результати представимо у таблиці (таблиця 1).

Висновки. Узагальнивши отримані дані, можемо дійти наступних висновків щодо компонентної структури лідерського потенціалу дошкільника: він проявляється тільки в групі, у процесі міжособистісної взаємодії, у конкретній ситуації взаємодії; основи закладаються від народження та накопичуються у процесі розвитку людини як особистості; джерело розвитку лідерського по-

тенціалу знаходиться як у самій особистості, так і поза умовами життєдіяльності особистості; складається з таких компонентів: особистісний (особистісні лідерські якості, емоційно-ціннісне ставлення), соціальний (здатність до налагодження комунікації, здатність до партнерської взаємодії та досягнення взаєморозуміння, адаптивна поведінка), креативно-діяльнісний (мотивація до досягнення успіху, відчуття новизни та креативний підхід до діяльності, здатність до рефлексії).

Перспективи подальших досліджень. Для створення моделі лідерського потенціалу дошкільника необхідно визначити її критеріальну основу – критерії та показники. Критерій при цьому розглядається як ознака, на основі якої проводять оцінювання суттєвих характеристик явища. Показник критерію – те, за чим можна оцінювати хід чогось (критерію чи ознаки).

Список літератури:

- Гапонюк З. Г. Педагогические условия формирования лидерских качеств у студентов гуманитарных вузов : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования». Москва : Военный университет, 2008. 24 с.
- Горшков Н. И. Исследование уровня развития профессионально значимых лидерских качеств у студентов, будущих учителей физической культуры. *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2014. № 4(60), Т. 3. С. 58–63.
- Де Врис М. К. Мистика лидерства. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2004. 311 с.
- Деркач А., Зазыкин В. Акмеология. СПб. : Питер, 2003. 256 с.
- Дрыгина И. В. Активизация лидерского потенциала личности студента в образовательном процессе вуза: монография. Красноярск : СибГТУ, 2006. 154 с.
- Евтихов О. В. Стратегии и приемы лидерства: теория и практика. СПб. : Речь, 2007. 238 с.
- Зорина А. В. Формирование лидерских качеств у студентов в вузе: результаты эксперимента. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. 2009. С. 126–129.
- Іващенко А. Активізація лідерського потенціалу студентів вищих навчальних закладів у процесі позанавчальної діяльності на засадах компетентнісного підходу. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди»*. 2013. Вип. 28(2). С. 117–123.
- Канджеми Дж. П., Ковальські К. Дж. Что представляет собой успешно действующий руководитель? Москва : Когито-Центр, 2007. С. 113–118.
- Латфуллин Г. Основные тенденции и концепции управления на стыке веков *Проблемы теории и практики управления*. 1998. № 1. С. 45–49.
- Локшин В. С. Формування лідерських якостей майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності в контексті процесу модернізації вищої освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць*. Луганськ, 2013. Вип. 1(54). С. 109–120.

12. Лугова В. М., Єрмоленко О. А. Напрями розвитку лідерської компетентності керівників українських підприємств. *Проблеми економіки*. 2012. № 1. С. 64–67.
13. Медведева Т. В. Оптимизация процесса развития лидерского потенциала руководителя : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология». Москва, 2010. 20 с.
14. Нестуля С. І., Нестуля О. О. Основи лідерства. Наукові концепції (середина ХХ – початок ХХІ ст.). Полтава : ПУЕТ, 2016. 375 с.
15. Рожков М. И. Педагогическое сопровождение молодежного лидерства. *Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия Гуманитарные науки: Педагогика. Психология. Социальная работа. Акмеология. Ювенология. Социокинетика*. 2010. Выпуск № 2. Том 16. С. 147–154.
16. Семченко Н. О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Харків, 2005. 20 с.
17. Серьожникова Р. К. Керівництво і лідерство в системі управлінської діяльності. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 148 с.
18. Сопівник Р. В. Теоретичні і методичні засади формування лідерських якостей майбутніх фахівців агропромислової галузі : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Луганськ : Б. в., 2013. 40 с.
19. Ходаева Е. П. Психолого-педагогические условия и факторы раскрытия лидерского потенциала политика : дис. ... кандидата псих. наук : 19.00.13. Москва, 2002. 201 с.
20. Bennis W. On becoming a leader. N.Y., 1989/1994.
21. Goleman D. Emotional Intelligence. Bantam Books, 2006. 358 p.
22. Marshall S. Issues in the development of leadership for learning and teaching in higher education. Sydney : Carrick Institute of learning and teaching in higher education, 2006. 17 p.

References:

1. Gaponyuk Z. G. (2008). Pedagogicheskie usloviya formirovaniya liderskih kachestv u studentov gumanitarnyh vuzov: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk 13.00.08 «Teoriya i metodika professionalnogo obrazovaniya» [Pedagogicheskie usloviya formirovaniya liderskih kachestv u studentov gumanitarnyh vuzov: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk 13.00.08 "Teoriya i metodika professionalnogo obrazovaniya"]. Moscow: Voennyj universitet, 24 s.
2. Gorshkov N. I. (2014). Issledovanie urovnya razvitiya professionalno znachimyh liderskih kachestv u studentov, budushih uchitelej fizicheskoy kultury [Research of the level of development of professionally significant leadership qualities among students, future teachers of physical education]. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 4(60), T. 3, pp. 58–63.
3. De Vris M. K. (2004). Mistika liderstva [Leadership mystic]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 311 s.
4. Derkach A., Zazykin V. (2003). Akmeologiya [Acmeology]. SPb.: Piter, 256 s.
5. Drygina I. V. (2006). Aktivizaciya liderskogo potenciala lichnosti studenta v obrazovatelnom processe vuza: monografiya [Activation of the leadership potential of the student's personality in the educational process of the university: monograph]. Krasnoyarsk: SibGTU, 154 s.
6. Evtihov O. V. (2007). Strategii i priemy liderstva: teoriya i praktika [Leadership Strategies and Techniques: theory and practice]. SPb.: Rech, 238 s.
7. Zorina A. V. (2009). Formirovanie liderskih kachestv u studentov v vuze: rezultaty eksperimenta [Formation of leadership qualities in students at a university: experimental results]. *Izvestiya Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*, pp. 126–129.
8. Ivashhenko A. (2013). Aktyvizaciya liderskogo potencialu studentiv vyshhix navchalnyx zakladiv u procesi poznavchalnoyi diyalnosti na zasadax kompetentnogo pidhodu [Activation of the leader's potential to the student's potential, laying a competent pidhodu during the process the post of a chalien of the ambush of a competent pidhodu]. *Gumanitarnyj visnyk Derzhavnogo vyshhogo navchalnogo zakladu «Pereyaslav-Xmelnyczkyj derzhavnyj pedagogichnyj universytet imeni G. S. Skovorody»*, vol. 28(2), pp. 117–123.
9. Kandzhemi Dzh. P., Kovalski K. Dzh. (2007). Chto predstavlyaet soboj uspešno dejstvuyushij rukovoditel? [What is a successful leader?]. Moskva: Kogito-Centr, pp. 113–118.
10. Latfullin G. (1998). Osnovnye tendencii i koncepcii upravleniya na styke vekov [Main trends and concepts of management at the turn of the century]. *Problemy teorii i praktiki upravleniya*, no. 1, pp. 45–49.
11. Lokshyn V. S. (2013). Formuvannya liderskyx yakostej majbutnix menedzheriv sociokulturnoy diyalnosti v konteksti procesu modernizaciyi vyshhoyi osvity [Formation of the leaders of some kind of maybut management in socioculture and dedication in the context of the modernization process of vyshkhoy and sanctification]. *Duxovnist osobystosti: metodologiya, teoriya i praktyka: zb. nauk. pracz*. Lugansk, 2013, vol. 1(54), pp. 109–120.
12. Lugova V. M., Yermolenko O. A. (2012). Napryamy rozvytku liderskoyi kompetentnosti kerivnykiv ukrayinskyx pidpryyemstv [Direct development of leaders and competence of kerivnyok in Ukrainian educational projects]. *Problemy ekonomiky*, no. 1, pp. 64–67.
13. Medvedeva T. V. (2010). Optimizaciya processa razvitiya liderskogo potenciala rukovoditelya: avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni kand. ped. nauk: spec. 19.00.13 «Psihologiya razvitiya, akmeologiya» [Optimizaciya processa razvitiya liderskogo potenciala rukovoditelya: avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni kand. ped. nauk: spec. 19.00.13 "Psihologiya razvitiya, akmeologiya"]. Moscow, 20 s.
14. Nestulya S. I., Nestulya O. O. (2016). Osnovy liderstva. Naukovi koncepciyi (sередyna ХХ – pochatok ХХІ st.) [Leadership fundamentals. Science concepts (middle of ХХ – ear of ХХІ Art.)]. Poltava: PUET, 375 s.
15. Rozhkov M. I. (2010). Pedagogicheskoe soprovozhdenie molodezhnogo liderstva [Pedagogical support of youth leadership]. *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.A. Nekrasova. Seriya Gumanitarnye nauki: Pedagogika. Psihologiya. Socialnaya rabota. Akmeologiya. Yuvenologiya. Sociokinetika*, vol. 2. Tom 16, pp. 147–154.
16. Semchenko N. O. (2005). Pedagogichni umovy formuvannya liderskyx yakostej majbutnix uchyteliv u pozaaudytornij diyalnosti: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk : specz. 13.00.04 «Teoriya i metodyka profesijnoyi osvity» [Pedagogichni umovy formuvannya liderskyx yakostej majbutnix uchyteliv u pozaaudytornij diyalnosti: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: specz. 13.00.04. "Teoriya i metodyka profesijnoyi osvity"]. Xarkiv, 20 s.
17. Serozhnykova R. K. (2003). Kerivnyctvo i liderstvo v systemi upravlinskoyi diyalnosti [Kerivnyestvo and leadership in management systems]. Kyiv: Centr navchalnoyi literatury, 148 s.

18. Sopivnyk R. V. (2013). Teoretychni i metodychni zasady formuvannya liderskyx yakostej majbutnix faxivciv agropromyslovoyi galuzi: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.07. [Theoretical and methodological ambushes of the formulation of leaders of the maybut fachivchiv agroindustrial blinds: author. duyos. ... dr. ped. sciences: 13.00.07]. Lugansk: B. v., 40 s.
19. Hodaeva E. P. (2002). Psihologo-pedagogicheskie usloviya i faktoryi raskrytiya liderskogo potentsyala politika: dis. ... kandidata psih. nauk: 19.00.13 [Psychological and pedagogical conditions and factors of disclosing the leadership potential of a politician: dis. ... candidate psycho. sciences: 19.00.13]. Moscow, 201 s.
20. Bennis W. (1994). On becoming a leader. N.Y.
21. Goleman D. (2006). Emotional Intelligence. Bantam Books, 358 p.
22. Marshall S. (2006). Assues in the development of leadership for learning and teaching in higher education. Sydney: Carrick Institute of lerning and teaching in higher education, 17 p.